

«Полымя» змясціла шэраг твораў украінскіх пісьменнікаў, сярод якіх паэма В. Палішчука «Адыгейскі пясняр» у перакладзе А. Александровіча (1928, №8) і яго ж нататкі «Эскізы Норвэгіі» (1929, №4, перакладчык не ўказаны). Перакладаў не магло быць многа, відавочна не хапала прафесійных перакладчыкаў. Што датычыцца «Маладняка», то менавіта тут сустракаецца найбольшая колькасць твораў украінскіх пісьменнікаў. У часопісе друкаваўся У. Сасюра, П. Тычына, І. Сенчанка, Т. Масэнка, І. Мікітэнка. Пераклады належылі (цяпер ужо класікам беларускай літаратуры) Я. Пушчу, У. Дубоўку, А. Звонаку і інш. Зразумела, што большасць перакладзеных твораў былі рэвалюцыйнай тэматыкі, ці творы, прысвечаныя Беларусі: вершы У. Сасюры «Беларусь» (1928, №9); Т. Масэнкі «Беларусь» (1928, №4). Такую цікавасць «Маладняка» да мастацкіх твораў суседняй рэспублікі можна патлумачыць, акрамя ўсяго, «Статутам» літаратурнай арганізацыі, дзе ў §7 запісана, што суполка павінна «трымаць зносіны з мэтай адзінага пралетарскага фронту ў літаратуры з аб'яднаннямі пралетарыятаў як СССР, так і Заходняй Эўропы» («Маладняк» 1925, № 7, с. 10). Гэта дае падставу меркаваць, што супрацоўніцтва маладнякоўцаў з украінскімі суполкамі і пісьменнікамі насіла планавы характар. Такая палітыка ўплывала на якасць адбору друкаваных твораў. «Узвышша» займала іншую пазіцыю і ўвогуле пазбягала друкаваць творы небеларускіх аўтараў. Менавіта так «Узвышша» падкрэслівала сваю незалежнасць ад астатніх суполак і арганізацый. У меншай ступені, але падобная тэндэнцыя назіралася і ў «Полымі».

Такім чынам, асноўнымі формамі рэпрэзентацыі ўкраінскай літаратуры ў Беларускім перыядычным друку 20-х гадоў ХХ ст. былі хронікі ўкраінскага літаратурнага жыцця, рэцэнзіі і даследаванні, бібліяграфіі, пераклады твораў на беларускую мову.

Літаратура

1. Маладняк. 1923. № 1; 1924. № 2–4; 1925. № 6–9; 1927. № 1–10; 1928. № 1–10, 12; 1929. № 1–7, 9–12; 1930. № 1–3, 5–9, 12.
2. Полымя. 1925. № 3, 8; 1926. № 6; 1928. № 3, 4, 8, 10; 1929. № 4, 8/9, 10, 11/12.
3. Узвышша. 1927. № 1–6; 1928. № 1–6; 1929. № 1–10.

ЧЫСЦІНЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў АСВЯТЛЕННІ ПЕРЫЯДЫЧНАГА ДРУКУ 1945 – 1959 ГАДОЎ

Г. В. Заяц

У пасляваенны перыяд на старонках газет і часопісаў сярод пытанняў культуры мовы найбольш актыўна абмяркоўвалася праблема захавання яе чысціні ў мастацкіх творах і сродках масавай інфармацыі (палі-

тадзельскіх, раённых, абласных газетах і радыё). Артыкулы на гэтую тэму друкаваліся пераважна ў «ЛіМе» і «Звяздзе», але зрэдку сустракаліся і ў «Настаўніцкай газеце», «Мінскай праўдзе», магілёўскай абласной газеце «За Радзіму», «Калгаснай праўдзе» (орган ЦК КП(б) Беларусі), а таксама ў часопісах «Полымя», «Беларусь», «Маладосць». У асвятленні чысціні мовы мастацкай літаратуры галоўная роля належала перш за ўсё пісьменнікам. Так, з артыкуламі ў друку выступілі Я. Колас, П. Глебка, М. Лобан, М. Лужанін, У. Юрэвіч, Я. Скрыган, Б. Сачанка. Павышэнню надзвычай нізкага ўзроўню культуры мовы раённых газет былі прысвечаны рэдакцыйныя артыкулы газеты «Звязда». У грамадскім абмеркаванні моўнай тэматыкі прымалі ўдзел таксама школьныя настаўнікі, супрацоўнікі рэдакцый, студэнты БДУ і Мінскага педагагічнага інстытута. Асвятленне ў друку пытанняў чысціні беларускай мовы было цесна звязана з пошукамі крыніц яе ўзбагачэння. Аўтары артыкулаў выказвалі свае адносіны ў першую чаргу да русізмаў, дыялектызмаў, архаізмаў і канцылярызмаў.

РУСІЗМЫ

Выключнае значэнне ў папаўненні беларускага лексікону запазычанымі словамі надавалася рускай мове, а магчымасць іншых уплываў зусім не разглядалася. На працягу першага пасляваеннага дзесяцігоддзя зыходным тэзісам у друку было тое, што руская мова побач з народнай з'яўляецца галоўнай крыніцай узбагачэння беларускай літаратурнай мовы. Аднак лічылася магчымым запазычваць толькі такія словы, неабходнасць якіх выразна адчувалася ў роднай мове, найперш навуковыя і тэхнічныя тэрміны. Як дазвол на частковае вызваленне ад рускамоўнага ўплыву было ўспрынята выказванне Я. Коласа ў «ЛіМе» ў артыкуле «Развіваць і ўзбагачаць літаратурную мову»: «Перад увядзеннем кожнага новага слова трэба добра абшарыць кішэні свае памяці, перагледзець слоўнікавыя і фальклорныя крыніцы, прыслухацца да жывой гаворкі – а можа і знойдзецца якраз тое, што неабходна, што ўжо ўжывалася і чамусьці забыта, ці ўжываецца і невядома нам» [3]. Акрамя таго, спасылаючыся на мовазнаўчыя працы І. Сталіна і ўхваляючы іх, аўтары артыкулаў дазвалялі сабе больш смела выказвацца за чысціню мовы, не выходзячы за межы вызначанага курсу на збліжэнне беларускай і рускай моў. У мастацкіх творах і публіцыстыцы раілася пазбягаць непатрэбных рускіх слоў, напрыклад, *кацёнак* [3], *сеў*, *памол*, *ліственніца*, *нядзеля*, *абярнуўся* [7], *брацішка*, *капна* [15] і ўжываць замест іх родныя.

Нягледзячы на тое, што ў тагачасных палітычных умовах не магла ісці гаворка пра засмечанасць мовы русізмамі, а, наадварот, толькі пра яе

ўзбагачэнне, з імі вялася барацьба. Аднак аўтары артыкулаў паслядоўна пазбягалі ўжываць тэрмін «русізмы», называючы іх апісальна неўласцівымі беларускай мове выразамі ці недасканалымі, нятворчымі перакладамі з рускай мовы нават у тых матэрыялах, якія пісаліся беларускімі журналістамі без выкарыстання іншамоўных крыніц.

З пачаткам палітычнай «адлігі» адбыліся змены і ў ходзе грамадскага абмеркавання лінгвістычных праблем. У артыкулах больш не згадвалася руская мова як крыніца ўзбагачэння беларускай, а падкрэсліваліся народныя асновы апошняй. Разам з тым арыентацыя на народную мову, якая ўжо зазнала значны ўплыў рускай, не заўсёды іграла станоўчую ролю ў справе захавання чысціні беларускай літаратурнай мовы. Так, Я. Скрыган лічыў неабходным ужываць словы *палучаць, давольны, замысел, трудна, старана* [9], *памагаць, скоранька, неўзамтку* [10]. Ён даводзіў, што яны з'яўляюцца роднымі для нашай мовы, бо шырока ўжываюцца ў народзе. З такім меркаваннем пагадзіўся У. Юрэвіч і працягнуў гэты спіс словамі *чуць* (прысл.), *ждаць, відзець*, таксама вельмі распаўсюджанымі ў народзе [14].

ДЫЯЛЕКТЫЗМЫ І АРХАІЗМЫ

Адносіны ў перыядычным друку да дыялектызмаў вызначаліся ў залежнасці ад таго, маюць яны новыя для літаратурнай мовы значэнні ці адценні значэнняў або паўтараюць ужо наяўныя. У першым выпадку іх ужыванне апраўдвалася, але адносна другога існавалі разыходжанні ў поглядах. Так, М. Лобан сцвярджаў, што яны толькі засмечваюць мову мастацкай літаратуры, якую атаясамліваў з літаратурнай мовай [5; 6]. П. Глебка рабіў выключэнне для дыялектных слоў як сродкаў моўнай характарыстыкі герояў у творы [2]. Яшчэ далей пайшоў М. Лужанін, прапаноўваючы ўжываць у літаратурнай мове дыялектызмы ў якасці варыянтаў да ўжо вядомых слоў [7]. Але адносна вузкіх правінцыялізмаў існавала адзінства ў перакананнях – адзінадушна прызнавалася, што яны засмечваюць мову. Негатыўна ацэньвалася таксама ўжыванне архаізмаў, тым больш непрымальнае, што гэта было ўласціва моўнай практыцы 1920-х гадоў, ад традыцый якіх у БССР адмаўляліся. Аднак і тут вылучалася пазіцыя М. Лужаніна: ён лічыў архаічныя словы неабходнымі для стварэння маляўнічых мастацкіх твораў з ярка выпісанымі вобразамі-персонажамі [7].

Як заўважалася ў друку, нярэдка аўтары крытычных артыкулаў у ацэнцы той ці іншай моўнай з'явы кіраваліся выключна ўласным густам, часам ім проста не хапала лінгвістычных ведаў [7; 13; 14]. Акрамя таго ў беларускім мовазнаўстве не было праведзена выразнай мяжы паміж дыялектызмамі, архаізмамі і нормай.

Пасля 1956 года на старонках перыядычных выданняў неаднаразова падкрэслівалася неабходнасць наблізіць беларускую літаратурную мову да народнай. У сувязі з гэтым Я. Скрыган заахвочваў маладых літаратараў ужываць такія сакавітыя, каларытныя словы, як *цяперся, здоўжыўся, надоечы, паразумеліся* [9]. Прыхільнікам папаўнення сінанімічных радоў за кошт дыялектызмаў выступіў у друку настаўнік Антонаўскай сярэдняй школы Л. Царанкоў, які пахваліў маладога пісьменніка А. Бажко за ўжыванне новых для шырокага чытача, свежых слоў *сенаваў, загайнік, нямоглы, доўжыцца, выступкі, ямнік* [11]. Аднак пільныя ахоўнікі чысціні мовы паранейшаму сачылі, каб пад выглядам сакавітых народных слоў у яе не траплялі дыялектызмы, як, напрыклад, паводле настаўніка М. Кулакоўскага, адбылося з дзеясловам *ставіцца* [4]. Трэба разумець, ён лічыў правільным ужываць слова *адносіцца*, арыентуючыся на рускае *относиться*. Падобныя заўвагі былі магчымымі таму, што не існавала аб'ектыўнага крытэрыю адрознення дыялектызмаў, сакавітых народных слоў і запазычанняў з рускай мовы. Гэтыя найменні набывалі ў газетных артыкулах ацэннае значэнне.

КАНЦЫЛЯРЫЗМЫ

На старонках перыядычных выданняў неаднаразова ўзнімалася праблема засмечанасці мовы канцылярызмамі і штампамі. У першую чаргу гэта тычылася палітаддзельскіх, раённых і абласных газет. Найчасцей крытыкавалася ўжыванне словазлучэнняў, пабудаваных па мадэлі «дзеяслоў+аддзеяслоўны назоўнік», што лічыліся абсалютна неўласцівым народнай мове, напрыклад, *вытвараецца продаж паштовых марак* [8], *закончыць прывядзенне ў парадак сельгасмашын* [1], *праводзяць баранаванне, пачалі праводзіць касьбу* [12] і г. д. Пазіцыя Я. Скрыгана была больш радыкальнай: ён адмаўляў права на існаванне ў літаратурнай мове аддзеяслоўных назоўнікаў, напрыклад, *з'яўленне, разыходжанне, заканчэнне, сведчанне, патрабаванне, прыход, выданне*, патрабуючы паслядоўна замяняць іх на адпаведныя дзеясловы [8]. У гэтым выпадку арыентацыя на народныя гаворкі прывяла да ігнаравання аб'ектыўных законаў развіцця літаратурнай мовы.

Такім чынам, праблема захавання чысціні беларускай мовы была паспраўднаму актуальнай у пасляваенны перыяд. Супрацоўнікі рэдакцый газет, дыктары радыё надзвычай дрэнна валодалі роднай мовай, не вызначаліся майстэрствам і маладыя пісьменнікі. Дзяржава не клапацілася пра падрыхтоўку кваліфікаваных спецыялістаў: выкладанне ў вышэйшых навучальных установах вялося па-руску. Адказнасць за павышэнне культуры беларускай мовы ўсклала на сябе грамадскасць, у першую чаргу пісьменнікі і літаратурныя крытыкі. Аднак большасць выказванняў у

друку насіла даволі суб'ектыўны характар. Аўтары артыкулаў кіраваліся часцей за ўсё ўласным густам і не прыводзілі навуковага абгрунтавання сваіх поглядаў. Часам гэта апраўдвалася адсутнасцю аўтарытэтных даведнікаў і слоўнікаў, акрамя «Руска-беларускага слоўніка», выдадзенага ў 1953 годзе. Характар прапаноў па вырашэнні праблем чысціні мовы ў той ці іншы перыяд залежаў ад асэнсавання суадносін беларускай мовы з рускай і з народнай, стаўленне да якіх дыктавалася ўмовамі грамадска-палі-тычнага жыцця краіны.

Літаратура

1. Аб адказнасці рэдактара перад чытачом // Звязда. 1957. 26 крас. С. 3.
2. Глебка П. Нататкі пра беларускую літаратурную мову // Літ. і мастацтва. 1950. 1 крас. С. 3.
3. Колас Я. Развіваць і ўзбагачаць літаратурную мову // Літ. і мастацтва. 1950. 1 крас. С. 1.
4. Кулакоўскі М. Не засмечваць літаратурную мову // Літ. і мастацтва. 1957. 10 крас. С. 2.
5. Лобан М. Некаторыя заўвагі аб мове // Польшыя. 1951. № 3. С. 135–140.
6. Лобан М. Пісьменнік і мова // Літ. і мастацтва. 1950. 7 кастр. С. 3.
7. Лужанін М. Пісьменнік і мова // Польшыя. 1951. № 6. С. 128–134.
8. Скрыган Я. Думкі аб мове // Літ. і мастацтва. 1957. 20 лют. С. 2–3.
9. Скрыган Я. Думкі аб мове (заканчэнне) // Літ. і мастацтва. 1957. 23 лют. С. 2–3.
10. Скрыган Я. Слова да малодшых // Маладосць. 1957. № 10. С. 137–145.
11. Царанкоў Л. Мясцовая лексіка ў літаратурным творы // Літ. і мастацтва. 1957. 23 ліст. С. 3.
12. Ці такой мовай трэба гаварыць з чытачом? // Звязда. 1958. 8 ліп. С. 2.
13. Юрэвіч У. Без павагі да слова // Літ. і мастацтва. 1954. 14 жн. С. 2.
14. Юрэвіч У. Дбаць пра народнасць мову // Літ. і мастацтва. 1957. 27 крас. С. 3–4.
15. Янкоўскі Ф. Абыякавасць да роднага слова // Літ. і мастацтва. 1957. 11 мая. С. 2.

УСТОЙЧИВЫЕ ФОРМУЛЫ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА В ЧАСТНЫХ ГРАМОТКАХ XVII ВЕКА

О. В. Зуева

Как современная, так и древняя культура находит свое отражение в языке. В структуре, семантике употребленного слова, в реализации грамматических и синтаксических категорий стихийно выражается восприятие человеком самого себя. Определенное место в познании внутреннего мира человека справедливо отводит анализу его речевой деятельности, так как именно в ней ярко «проявляется языковая личность, принадлежащая данному времени, стране, региону, социальной группе» [12, с. 28]. Правила речевого поведения, применяемые в ситуациях вступления собеседников в контакт и поддержания общения в избранной тональности соответственно обстановке общения, социальным признакам